

MARJA JALAVA

Psykhistoria suomalaisen historian-tutkimuksen kentässä

Psykhistoria on yksi niistä ”uusista historioista”, jotka 1980-luvulla astuivat suomalaisen historian tutkimuksen kentälle. Vaikka suuntaus on maassamme nyt jo rippikouluiässä, se on yhä monille historia-alan ammattilaisillekin vain nimeltä tuttu. Marja Jalava esittää tulkintansa siitä, mistä psykhistoriassa on kysymys, esittelee Suomessa tehtyjä ja tekeillä olevia psykhistoriallisesti orientoituneita tutkimuksia, kommentoi psykhistoriaa kohtaan esitettyä kritiikkiä ja pohtii psykhistorian tulevaisuudennäkymiä.

■ Viimeiset kaksikymmentä vuotta ovat olleet suomalaisen historian tutkimuksen kentällä voimakkaan moniarvoistumisen aikaa. Suomen akateemiseen maailmaan ovat kotiutuneet arjen historian, marginaaliryhmien historian, seksuaalisuuden historian ja nais historian kaltaiset uudet tutkimussuuntaukset, jotka ovat kyseenalaistaneet ”normaalihistorian” teoreettiset taustaoletukset ja vaikiintuneet tutkimuskohteet. Historioitsijat ovat ryhtyneet käyttämään uudentyypisiä lähteitä ja esittämään perinteisille asiakirjalähteille uusia kysymyksiä antaakseen äänen sellaisille menneisyyden ilmiöille, joista aiemmin on vaiettu tai joita ei ole pidetty yleisesti merkittävänä tutkimuskohteina.¹

Historiantutkimuksen alan tieteensisäisen laajentamisen ohella ”uudet historiat” ovat olleet avoimesti yhteiskuntakriittisiä. Esimerkiksi köyhien ja marginalisoitujen väestöryhmien historiallinen tutkimus on nähty keinoksi lisätä demokratiaa ja kohottaa nyky-yhteiskunnassa alistettujen ihmisten tietoisuutta omasta asemastaan.² Kyse on myös myöhäismoderniteetille ominaisesta lisääntyvästä itserefleksiivisyydestä. Esimerkiksi kirjallisia lähteitä ei enää yleisesti miel-

letä välittömiksi todisteiksi niiden taakse oletetusta historiallisesta todellisuudesta, vaan niitä lähestytään tulkintoina, joiden merkitys luodaan vasta osana tutkijan kertomusta.³ Vakiintuneita teorioita ja metodeja on yhä vaikeampaa ottaa annettuina, sillä tutkijat tiedostavat entistä selvemmin oman sosiaalisen ympäristönsä sijainnin ja tarkoituksiperät eli sen, miten heidän tutkimuksensa liittyy erilaisiin yhteiskunnallisiin järjestelmiin, valtarakenteisiin, sosiaalisiin suhteisiin, kirjoitustapoihin ja subjektien muodostumiseen.⁴ Sosiaalishistorioitsija Pertti Haapalan sanoin ”kyse on siitä, millaisessa maailmassa historian kirjoittajat ja lukijat haluavat elää ja miten he itse paikkansa näkevät”.⁵

1. Tällä en tietenkään tarkoita sitä, etteikö ”uusien historioiden” aihepiirejä olisi koskaan aikaisemmin käsitelty suomalaisessa historiankirjoituksessa; ks. esim. Gunnar Suolahti (1907) *Elämää Suomessa 1700-luvulla*, Porvoo: WSOY; Heikki Waris (1932) *Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin Pitkäsillan pohjoispuolelle*, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura; Armas Nieminen (1951) *Taistelu sukupuolimoraalista. Avioliitto- ja seksuaalikeskustelua suomalaisen ben- genelämän ja yhteiskunnan murroksessa sääty-yhteiskunnan ajoista 1910-luvulle*, Väestöpoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja, Sarja A: 6, Porvoo ja Helsinki: WSOY; Maija Rajainen (1973) *Naisliike ja sukupuolimoraali. Keskustelua ja toimintaa 1800-luvulla ja nykyisen vuosisadan alkupuolella noin vuoteen 1918 saakka*. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran Toimituksia 91. Helsinki: Suomen Kirkkohistoriallinen Seura.

2. Pertti Haapala (1990) 'Sosiaalishistorian lupaus', teoksessa Ahtiainen et al (toim.), *Historia nyt – näkemyksiä suomalaisesta historiantutkimuksesta*, Historiallisen Yhdistyksen julkaisuja n:o 5, Juva: WSOY, 70, 87; Anne Ollila (2001) 'Naishistoria ja sukupuolijärjestelmä', teoksessa Kari Immonen ja Maarit Leskelä-Kärki (toim.), *Kulttuurihistoria. Johdatus tutkimukseen*, Tietolipas 175, Hämeenlinna: SKS, 75–83; Matti Peltonen (1992) *Matala katse. Kirjoituksia mentaliteettien historiasta*, Tampere: Hanki ja jää, 14–25, 32–33.

3. F. R. Ankersmit (1989) 'Historiography and Post-modernism', *History and Theory. Studies in the Philosophy of History* 3/1989, 143–153; Jorma Kalela (2000) *Historiantutkimus ja historia*, Helsinki: Gaudeamus, 45–49, 107–111; Marko Nenonen (1997) 'Idealismin haaste: kulttuurisemiotiikka historiatieteen metodologiana', *Historiallinen Aikakauskirja* 1/1997, 35–47; Juha Siltala (2001a) 'Psykhistorian metodologisia kysymyksiä', teoksessa Kari Immonen ja Maarit Leskelä-Kärki (toim.) *Kulttuurihistoria. Johdatus tutkimukseen*, Tietolipas 175, Hämeenlinna: SKS, 137–142.

4. Johan Fornäs (1998) *Kulttuuriteoria. Myöhäismodernin ulottuvuuksia*, Tampere: Vastapaino, 16–17, 251–254; Stuart Hall (1999) *Identiteetti*, Tampere: Vastapaino, 224–228.

5. Haapala (1990) 87.

Psykohistoria tunteidenkäsittelytapojen kulttuurihistoriana

Psykohistorian tavoitteena on ihmismielen historian kytkeminen yhteiskuntaelämän laajempiin mekanismeihin. Tutkimuksen keskiössä on se psyykinen välitys, jonka kautta ulkoisten instituutioiden, rakenteiden, taloudellisten suhteiden ja ideologioiden kaltaiset tekijät vaikuttavat ihmisten käyttäytymiseen tietyssä historiallisessa tilanteessa. Perusoletuksena on, ettei merkitysten muodostuminen ole mahdollista ilman vuorovaikutuksessa toimivia, symboleja aktiivisesti tulkittavia ja niihin tunnelatauksia kiinnittäviä inhimillisiä subjekteja. Samalla psykohistoria kiinnittää huomionsa niihin kulttuurisiin, materiaalsiin ja psyykkisiin reunaehtoihin, jotka asettavat rajat ihmisten tietynä hetkenä tekemille tulkinnoille ja heidän käytettävissään olleille tunteidenkäsittelytavoille. Itsenäisiin päätöksiin kykenevä historiallinen toimija ei ole psykohistorian näkökulmasta mikään luonnollinen vakio tai peruuttamaton historiallinen kehitystulos, vaan ihmisten mahdollisuudet vaikuttaa määreisiinsä ovat suuresti vaihdelleet – ja vaihtelevat – yksilöllisen kehityshistorian, elämäntilanteen ja kulttuurin muotojen mukaan.⁶ *Annales*-koulukunnan klassikkoa Fernand Braudelia lainatakseni ihminen on sekä elämänsä tuottaja että elämänsä tuottama.⁷

Yleisellä teoreettisella tasolla psykohistoria edustaa maltillista konstruktionismia. Tällä tarkoitan ihmistieteellistä lähestymistapaa, jonka mukaan kaikki ihmisen tuntema todellisuus on tulkittua todellisuutta niissä rajoissa, jotka ihmislajin biologinen olemus ja luonnonympäristön rakenne kulttuuriselle muuntelulle asettavat.⁸ Psykologiassa ihmiselle ominaisena piirteenä pidetään tarvetta luoda ja ylläpitää psyykkistä minuuden kokemusta.⁹ 'Minuudella' ei tässä tarkoiteta mitään kehdosta hautaan kiinteänä pysyvää minän ydintä tai aivoissa piileskelevää *homunculus*-tyyppistä pikkukukkoa vaan aistimellista, elämyksellistä prosessia, jossa subjekti samanaikaisesti sekä rakentaa itseään että hajaantuu itsestään. Kokemuksellisesti ymmärrettyä minuus on ensisijaisesti aikaansaamisen, hallinnan, ym-

märtämisen, toimintakyvyn ja elävyyden kokemista; samanaikaista minuuden rajojen avartumista ja minuuden elämänhistoriallista jatkuvuutta. Minuus "hallintana" ja "toimintakyknä" ei välttämättä edellytä aktiivista toimintaa, vaan myös jonkin käsittäminen ja hyväksyminen hallintamme ulkopuolella olevaksi on eräs hallinnan tapa.¹⁰

Psykohistoriassa oletetaan, että ihminen luo minuuttaan läpi elämänsä pohjautuen niihin kokemuksiin, joita hänellä on yhteydessä toisiin. Ihmismieli voidaan tästä näkökulmasta ymmärtää stokastiseksi malliksi, jossa tietyyntyyppiset toistuvat kokemukset kertyessään muuttuvat havainto- ja tunnerakenteiksi, jotka mallintavat uusia kokemuksia entisten mukaan.¹¹ Varhaislapsuudessa tässä prosessissa avainasemassa on

6. Juha Ala (1999) *Suomi-neito ja suojeleuskä. Sortovuosien psykohistoriaa*, Helsinki: Gaudeamus, 13–15; Anthony Elliott (1999) *Social Theory and Psychoanalysis in Transition. Self and Society from Freud to Kristeva*, Second Edition, London and New York: Free Association Books, 8–11, 43–45, 91–92; Haapala (1990) 84–85; Juha Siltala (1996) 'Yksilöllisyyden historialliset ja psykologiset ehdot', teoksessa Hautamäki et al. (toim.), *Yksilö modernin murroksessa*, Tampere: Gaudeamus, 124–134; Siltala (2001a) 112, 120, 128, 151–152, 160–165, 192; yleisemmällä teoreettisella tasolla Fornäs (1998) 268–269; Hall (1999) 260–271; Risto Heiskala (2000) *Toiminta, tapa ja rakenne. Kobi konstruktionistista synteesiä yhteiskuntateoriassa*, Helsinki: Gaudeamus, 113–114.

7. Fernand Braudel (1969) *Écrits sur l'histoire*, Paris, 6, 21.

8. Elliott (1999) 176–178; Heiskala (2000) 197–206. Juha Siltala käyttää tästä lähestymistavasta nimitystä "reaalikonstruktivismi"; Siltala (2001a) 130.

9. Teoreettisella tasolla Eero Rechart (1988a) 'Uhatu minuus', teoksessa Johannes Lehtonen, Eero Rechart ja Kauko Vauhkonen, *Unobdettu neuroosi*, Reports of Psychiatria Fennica, Report no 85, Helsinki: Psykiatrian tutkimussäätiö, 40–51. Ajatus minuuden kokemuksen välttämättömyydestä ja minuuden suhteellisen vakauden tarpeesta on myös neurologiassa ja aivotutkimuksessa yleisesti hyväksytty perusoletus; ks. esim. Antonio Damasio (2000) *Tapabumisen tunne. Miten tietoisuus syntyy*, Helsinki: Terra Cognita, 104–139, 175.

10. Damasio (2000) 144, 162–175, 198; Heinz Kohut (1977) *The Restoration of the Self*, Madison, Connecticut: International Universities Press, 310–312; Rechart (1988a) 40–51; Naomi G. Rucker and Karen L. Lombardi (1998) *Subject Relations. Unconscious Experience and Relational Psychoanalysis*, New York and London: Routledge, 20, 66–68, 101–102.

11. Siltala (2001a) 108–109; Juha Siltala (2001b) 'Symbolien tulkinnasta ja tunnelatausten tutkimisesta'. – *Yhteiskuntapolitiikka* 2, 177.

lapsen lähiympäristö, jonka tarjoaman hoidon laatu vaikuttaa myös myöhempien ryhmäkokenemusten laatuun. Suotuisassa tapauksessa läheiset aikuiset pystyvät vastaanottamaan ja käsittelemään ymmärtävästi pikkulapsen täydellisen riippuvuuden, avuttomuuden, turvallisuudenkaipuun, yhteydenajan ja hajoamiskauhun kaltaisia tunteita ja palauttamaan ne lapselle siedettävässä, rakentavassa ja vähemmän totaalissa muodossa. Aikuistumisen myötä kyky käsitellä tunteita symbolisella tasolla niihin etäisyyttä ottaen sisäistyy yhä enemmän yksilön omaksi kyvyksi mahdollistaen moniulotteisten ja ristiriitaisten kokonaisuuksien huomioimisen ilman, että minuus joutuu sietämättömällä tavalla uhatuksi. Parhainkaan lapsuus – tai päinvastoin, kannattavan tuen puute – ei silti määrää ihmisen elämää millään väistämättömällä kohtalonomaisuudella. Ymmärtävä vuorovaikutus toisten aikuisten tai vertaisryhmän kanssa voi myöhemmälläkin iällä edistää yksilön tunteidenkäsittelykykyä ja vastaavasti ”terveimmätkin” aikuiset voivat hallitsemattomissa olosuhteissa elää uudelleen lapsenomaisen avuttomuutensa turvautuen musta-valkoiseen ”hyvä-paha” -lohkomiseen, projektioon, vuorovaikutuksesta vetäytymiseen, takertumiseen, mitätöintiin, tuhoamiseen.¹² Niin paradoksaaliselta kuin se kenties kuulostaakin, minuuttaan suojellakseen ihminen voi olla valmis jopa tappamaan itsensä.¹³

Vaikka psykohistorian lähtökohtana onkin tiettyjen kehitysvaiheiden ja tunnekokemusten yleisinhimillisuus, se ei oleta olemassa olevaksi jotain muuttumatonta, universaalisesti vakioista ”ihmisluontoa”. Sen sijaan psykohistoria tutkii niitä kulttuurisia tapoja, joilla ihmiset ovat määrätynä aikana määrättyssä paikassa luoneet, ylläpitäneet ja suojelleet minuuttaan. Psykohistoria on tunteidenkäsittelytapojen kulttuurihistoriaa, sillä se on kiinnostunut kulttuurisista symboleista, kuvista, kertomuksista ja fantasiaista, joiden avulla ihmiset ovat voineet nimetä ja käsitellä tunteitaan, perusahdistustaan ja psyykkisten kehitysvaiheiden heille asettamia haasteita niin yksin kuin ryhmissäkin. Jokaisella yhteiskunnalla, yh-

teisöllä, ryhmällä ja perheellä on jossain määrin omintakeiset kulttuuriset tapansa tulkita jäsentensä kokemuksia. Näistä kulttuuriratkaisuista riippuu pitkälti se, mitä inhimillisiä piirteitä ja itsen puolia voidaan kulloinkin hyväksyä, mitä taas kielletään itsessä ja rangaistaan toisissa ”syntinä”, ”sairautena” tai ”poikkeavuutena”.¹⁴

Vaikka historiallista yksilösubjektia¹⁵ voidaankin tarkastella vain kulttuuristen, ennen kaikkea kielellisten ilmausten välityksellä, psykohistoria ei allekirjoita äärikonstruktivistista kantaa, jonka mukaan kaikki todellisuus olisi diskursiivista ja yksilöllinen minäsubjekti pelkkä kielen tuottama efekti. Psykohistoria perustuu subjektiteoriaan, jonka lähtökohtana on ihmisen ja kulttuuristen merkitysjärjestelmien yhteismitattomuus. Kulttuuriteoreetikko Johan Fornäsin sanoin ”kuinka kukaan voisi tietää, että [...] peilikuva tai sana ’minä’ viittaa nimenomaan häneen, jos ei edes jotakin alkeel-

12. Rechart (1988a) 46–51; Juha Siltala (1990) *Psykhistorian muutosolottuvuus*, Helsingin yliopistopainossa 18.1.1990 monistettu, korjailtu 3. painos, versio julkaisun 'Dimension of Change in Psychohistory' suomenkielisestä alkutekstistä, 64–68, 126–127; Juha Siltala (1992) *Suomalainen abdistus. Huoli sielun pelastumisesta*, Helsinki: Otava, 13–15; Juha Siltala (1994) *Miehen kunnia. Modernin miehen taistelu häpeää vastaan*, Helsinki: Otava, 95–96, 317–320; Juha Siltala (1999a) *Valkoisen äidin pojat. Siveellisyys ja sen varjat kansallisessa projektissa*, Helsinki: Otava, 57–59; Siltala (2001a) 108–111, 131–132; Marja Tuominen (1997) *Bysanttilainen triptyyppi. Kolme esseetä jumalansyntyttäjän kuvasta*, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 72, 76–77.

13. Teoreettisella tasolla Rechart (1988a) 52–56; käytännössä Matti Kortteinen (1992) *Kunnian kenttä. Suomalainen palkkatyö kulttuurisena muotona*, Hämeenlinna: Hanki ja jää, 43–62, 74–77.

14. C. Fred Alford (1997) *What Evil Means to Us*, Ithaca and London: Cornell University Press, 86–87, 110–115, 142–144; Siltala (1990) 78–86; Siltala (1996) 137–145; Siltala (2001a) 131–133; Daniel N. Stern (1997) *Maailma lapsen silmin*. Mitä lapsi näkee, kokee ja tuntee, Juva: WSOY, 16–18, 89–93, 109–110.

15. 'Subjektilla' tarkoitetaan tässä sekä aktiivista, toimivaa, ajattelevaa ja tietoista minää että ulkoisille tai tiedostamattomille voimille alistettua kohdetta, jolla ainoastaan osittaisen itsetietoisuuden vuoksi on myös tiettyyn rajaan saakka objektin status. Subjektin erityisyys on juuri siinä, että se on samanaikaisesti sekä luoja että luotu; ks. Fornäs (1998) 268–280; Raymond Williams (1988) *Keywords. A Vocabulary of Culture and Society*, Glasgow: Fontana Press, 308–312.

Tunteen ja järjen leikkauksessa sateisella tiellä Suomessa 1955. Lehtikuva. Kuva: Caj Bremer.

lista, primaarista minäkokemusta olisi olemassa?”¹⁶

On ilmeistä, että kulttuuriset diskurssit ja subjektivoivat valtamekanismit voivat tuottaa yksilölliseksi koettua minuutta vain sikäli kuin subjektissa jo on olemassa jonkinlainen sisäinen mielenmaisema ja potentiaalinen kyky vuorovaikutukseen. Minuus ei siten riipu verbaalisen kielen omaksumisesta, vaan kieli itse on myöhäsyntyinen symbolisen kyvyn tuote. Sanaton, esisymbolinen, elämyksellinen kokemistaso ja siihen perustuva ”ruumiin muisti” ovat olemassa syntymästä saakka, luultavasti kehity-

tymässä jo kohdunsisäisessä tilassa, eivätkä sanat tai muut kulttuuriset merkkijärjestelmät koskaan onnistu ammentamaan tätä

16. Fornäs (1998) 274–275; Elliott (1999) 102, 133–144, 171–181; Paul Ricœur (1969/1974) *The Conflict of Interpretations: Essays in Hermeneutics*, Evanston, Illinois: Northwest University Press, 256, 265, 327 *passim.*; Paul Ricœur (2000) *Tulkinnan teoria*. Diskurssi ja merkityksen lisä, Helsinki: Tutkijaliitto, 39–51; Juha Siltala (1999b) ’Sosiologinen ja psykologinen minä: minuus vuorovaikutuksen historiana ja tunnedyneamisena kokonaisuutena’, teoksessa Sari Näre (toim.), *Tunteiden sosiologiaa II. Historiaa ja säätelyä*, Tietolipas 157, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 372–396.

tasoa tyhjiin. Kulttuurinen merkityksenanto ei siten voi tapahtua vailla subjektien kykyä antaa henkilöityjä merkityksiä merkeille ja ilmaisuille tai ilman niiden jonkinlaista tajuaamista ja tajutuksi tuleamista tunteiden ja tarkoitusten alueella. Psykoanalytikko D. W. Winnicottin tapaan kulttuuriset symbolit, kuvat ja narratiivit voikin tästä näkökulmasta ymmärtää siirtymäobjekteiksi, jotka silloittavat yhteyttä itsen ja maailman välillä "sijaitsematta" selkeästi kummassakaan.¹⁷

Jos hyväksymme ajatuksen kielen ja kulttuuristen kategorioiden taustalla alati sykkivästä sanattoman kokemisen tasosta, voimme olettaa, että ihminen hahmottaa maailmaa läpi elämänsä myös ruumiillisten kokemustensa pohjalta. Psykoanalytikko Lajos Székely on kutsunut tätä ruumiin toimintoista peräisin olevaa todellisuuden käsittämistä arkaaiseksi merkitysskeemaksi. Nimityksestä huolimatta kyse ei ole vain ajattelun alkeellisesta muodosta, joka hylätään uusien kognitiivisten toimintojen kehittyttyä, vaan se on läsnä myös myöhemmissä kehitysaavutuksissa. Esimerkiksi musiikki ilmentää sekä varhaiskantaista ruumiillisen kokemisen maailmaa (rytmi, kesko, voimakkuus, tauko) että monimutkaisia kulttuurin muotoja. Tällä en tarkoita sitä, että esikategorinen kokemus olisi jollakin tavalla "aidompaa" tai "vapaampaa" kuin sitä muotoava kulttuuri. Hahmottomana, vailla symbolisen tason tuomaa etäisyyttä se voidaan kokea myös päälle kaatuvina totaalisisina tunnelmina, jotka uhkaavat hajottaa minuuden. Jos jokin optimaalinen kokemustapa halutaan määritellä, on se kykyä liikkua luovasti eri tasojen välillä; kykyä uudistaa ja elävöittää kulttuurisia järjestelmiä pitämällä yllä yhteyksiä arkaisten primaariprosessin virtauksiin.¹⁸

Niin paljon kuin Sigmund Freudia onkin aiheesta ja aiheetta kritisoitu, kestävää hänen ajattelussaan on mielestäni ajatus siitä, että ihmisen perustavan ruumiillisuuden vuoksi asioilla on ilmeisten, tiedostettujen merkitysten ohella myös tiedostamattomia tai piilotajuisia merkityksiä. Niitä ei voida suoraan kääntää sanoiksi, vaan niistä voidaan tehdä ainoastaan epäsuoria päätelmiä tarkastelemalla sanojen yhteyttä mielikuviiin

ja mielikuvien yhteyttä tunteisiin. Freud totesi myös, että ihminen saattaa tulkita väärin itsestään ja omasta ruumiillisuudestaan peräisin olevia merkkejä tai jättää ruumiillisten toimintojensa tehtäväksi sellaista, jota ensisijaisesti mielen tulisi käsitellä psyykkisin keinoin. Edelleen hän kiinnitti huomiota tapoihin, joilla alitajuiset prosessit toimivat yhteiskunnallista valtaa ja alistamissuhteita vastaan tai niitä vahvistaen. Kuten filosofi Paul Ricœur asian ilmaisee, fenomenologian tavoin Freud tulkitsi ihmisruumista "lihaksi tulleen merkityksenä".¹⁹ Viimeaikainen neurobiologinen aivotutkimus ei ole mitenkään itsestään selvästi kiistänyt freudilaisen dynaamisen piilotajunnan olemassaoloa, vaan pikemminkin osoittanut sen olevan vain osa siitä suuresta prosessin ja sisältöjen joukosta, joka pysyy tietoisuutemme ulottumattomissa. Esimerkiksi neurologi Antonio Damasion mukaan "on todella hämmästyttävää, miten vähän tiedämme kunakin hetkenä".²⁰

Miten psykohistoria sitten voi historiallisen lähdeaineiston välityksellä tutkia tiedostamattomia tai tietoisuudesta torjuttuja piilo- ja lisämerkityksiä, joista ei voida suoraan puhua, mutta jotka myöskään eivät suostu vaikenemaan, vaan itsepintaisesti vaikuttavat ihmisten ajatteluun ja toimintaan? Tämä voidaan tehdä ainoastaan epäsuorasti tulkitsemalla jälkiä, joita subjektit tiedostamattomasta ovat tuottaneet: erehdyksiä, lipsahduksia, tahattomia tekoja, teksteissä olevia katkoksia, epäyhtenäisyyksiä, ristiriitaisuuksia. Erityisen huomion kohteena ovat poikkeuksellisen tunnelatautuneet kohdat tai päinvastoin ulkokohtaisuus ja tunneköyhyys, silmiinpistävällä tavalla toistuvat ilmaukset, vertaukset, kielikuvat ja ruumista koskevat esitykset. Päätelyä auttavat edelleen tutkimuskohteiden esittämät tulkinnat toisten ihmisten reaktioista sekä heidän saamansa palaute, joka avaa näköalan aikakaudella yleisemmin jaettuun tunnetodellisuuteen. On syytä painokkaasti korostaa, että tällainen tutkimus ei ole kielijä ja mielikuvien mekaanista kääntämistä tulkinnoiksi ikään kuin määrätty symboli tai ilmaisu aina, kaikkialla ja jokaiselle merkitsevi yhtä ja samaa. Sen sijaan se edellyttää

sekä tulkittavan tekstin kokonaistunnelman ennakkoluulotonta kuuntelua että historiallisen kontekstin ja kirjoittajan muiden edesottamusten tuntemista. Tutkimuksellista merkitystä tunnelatauksilla on vain suhteutettuna aikakauden yleisempiin historiallisiin tapahtumiin sekä kulttuurisiin ja aineellisiin ilmaisumahdollisuuksiin.²¹

Kuten edeltä on jo käynyt ilmi, psykohistoria pyrkii tulkitsemaan (inter)subjektivisia merkityksiä käyttäen valikoivasti apunaan erilaisia käyttäytymistieteellisiä, erityisesti psykoanalyttisia teorioita. Psykohistoria ei siis ole psykoanalyysia vaan tekstin²² tasolla tapahtuvaa (syvä)hermeneutiikkaa. Niin mielellään kuin historioitsijat väittävätkin käyvänsä dialogia lähdeaineistojensa kanssa, teksti ei enää ole jonkun läsnäolevan ääni. Tekstin ja sitä tulkitsevan tutkijan välillä vallitsee aina epäsymmetrinen suhde, jossa jälkimmäinen osapuoli sekä puhuu että tuntee molempien edestä. Tutkijan omasta persoonasta tulee näin heuristinen väline, sillä psyykinen kokemus ja sen alkuperäinen historiallinen merkitys juuri sellaisena kuin tutkimamme ihminen sen on kokenut ja elänyt pysyy yksityisenä – sen merkitys ja mieli voidaan ymmärtää ainoastaan käytetyn kommunikaatiojärjestelmän mahdollistamina ilmaisuna, joita väistämättä tulkitsemme oman käsitteellisen todellisuutemme läpi. Tämän suhteellisuuden myöntäminen ei tarkoita, että kaikki tulkinnat olisivat samanarvoisia tai mielivaltaisia. Vaikka tutkijan esiympäristö, elämäkokemus ja teoreettinen tietovaranto vaikuttavatkin siihen, miten hän lähdeaineistoaan tulkitsee, on myös aineistoanalyysille ensi käden lähteiden parissa varattava mahdollisuus teorioiden ja alustavien tulkintojen kyseenalaistamiseen. Tutkimus etenee näin hermeneuttisessa kehässä, jossa tarkastelun eri puolet kumoavat tai vahvistavat toinen toisiaan. Lopputulos ei koskaan ole jonkin matemaattisen yhtälön ratkaisun tavoin ”oikea” tai ”väärä”, vaan ainoastaan enemmän tai vähemmän johdonmukainen ja todennäköinen.²³

Psykohistoriassa, niin kuin muussakin historiantutkimuksessa, tarkastelun kohteena ovat historiallisten ilmiöiden suhteet,

historiallinen muutos, jatkuvuus ja taantuminen. Psykohistorian tarkoituksena ei ole kiistää tai trivialisoida yhteiskunnallisten, taloudellisten, poliittisten tai aatteellisten tekijöiden merkitystä menneisyyden tulkinnassa, vaan pikemminkin täydentää muita lähestymistapoja tarkastelemalla ruumiillisesti maailmassa olevan, tunteita käsittelevän ja merkityksiä antavan subjektin kokemuksia. Huomion keskiössä on intrapsyyk-

17. Alford (1997) 44–45, 112–113, 146–149; Damasio (2000) 104–124, 170–175; Elliott (1999) 91, 141–144; Fornäs (1998) 274–275; Hall (1999) 260–271; Pertti Ikonen ja Eero Rechartt (1994) *Thanatos, häpeä ja muita tutkielmia*, Helsinki: Nuorisopsykoterapia-säätiö, 203–238; Marja Jalava (2000) ”Kielet eivät puhu, ihmiset puhuvat” (Paul Ricœur: Tulkinnan teoria. Diskurssi ja merkityksen lisä), *Tiede & edistys* 4, 338–339; Rechartt (1988a) 43–45; Ricœur (2000) 48–51; Siltala (1999b) 375–389; D. W. Winnicott (1971) *Playing and Reality*, London and New York: Routledge, 104–110.
18. Alford (1997) 36–59, 108–110; Fornäs (1998) 202–212, 315; Raimo Lindh (1998) *Mielikuaoppiminen*, Juva: WSOY, 76–81, 101; Eero Rechartt (1988b) ’Musiiikin kokemisen ruumiilliset ja symboliset ulottuvuudet’, teoksessa Vilja Hägglund ja Vuokko Rätty (toim.), *Psykoanalyysin monta tasoa. Psykoanalyttikko Tor-Björn Hägglundin juhlakirja 10.3.1988*, Nuorisopsykoterapia-säätiön psykoanalyttisia toimituksia II, Mänttä: Nuorisopsykoterapia-säätiö, 142–146; Siltala (2001) 172–176; Lajos Székely (1962) ’Meaning, meaning scemata, and body scemata in thought’, *International Journal of Psycho-Analysis* 43, 297–305.
19. Elliott (1999) 18–26, 43–45; Ikonen ja Rechartt (1994) 218–222; Paul Ricœur (1970) *Freud and Philosophy. An Essay on Interpretation*, New Haven and London: Yale University Press, 382; Siltala (1992) 16–18; Siltala (1999a) 18–28; Siltala (2001a) 110–111, 134, 177–192.
20. Damasio (2000) 207–208, 267.
21. Ala (1999) 15; C. Fred Alford (1989) *Melanie Klein and Critical Social Theory*, New Haven and London: Yale University Press, 147–156; Bruno Bettelheim (1982) *Freud and Man’s Soul*, New York: Vintage Books, 47–48; Fornäs (1998) 270–271; Ricœur (1970) 382–385; Siltala (2001a) 177–179, 182–184.
22. Johan Fornäs in tapaan käytän tässä käsitettä ’teksti’ arkikielestä poikkeavassa, totuttua laajemmassa mielessä. Tarkoitan sillä paitsi verbaalista tai kirjoitettua tekstiä, myös kuvien, veistosten tai arkkitehtuurin muotoja, musiikillisia ääniä, kehon liikkeitä tai näiden ja muiden symbolisten kokonaisuuksien yhdistelmiä; ks. Fornäs (1998) 182–183.
23. Alford (1989) 149–152; Fornäs (1998) 218–228, 241–246; Jalava (2000) 335–339; Ricœur (2000) 116–126; Siltala (1999a) 18–26; Siltala (2001a) 111–112, 147–148, 176–179, 184–186, 190–192; Jussi Silvenon (1997) ’Psyykinen ’näyttämö’ ja syvähermeneutiikka: teesejä psykoanalyysin kohteesta’, teoksessa Juhani Ihanus (toim.), *Psykoterapiat eilen ja tänään*, Helsinki: Yliopistopaino, 117–123.

kisten ja intersubjektivisten kokemusten suhde; tapa, jolla ensiksi mainitut muokkaavat jälkimmäisiä ja päinvastoin. Maailma olisi epäilemättä varsin erilainen paikka, jos ihmiset olisivat kansallisfilosofimme J. V. Snellmanin postuloimia itselleen läpinäkyviä, kaikki motiivinsa tiedostavia, maailmanhengen tavoin absoluuttisen rationaalisia ja oikeamielisiä toimijoita. Sikäli kuin historiaa kuitenkin ovat pääsääntöisesti tehneet tavalliset kuolevaiset, psykohistoria oikeuttaa paikkansa historian tutkimuksen kentässä tunnistamalla ja hahmottamalla niitä osin tiedostamattomia kokemis- ja tunteidenkäsitteilytapoja, joita muut historian tutkimuksen suuntaukset eivät tarkastele.²⁴

Muiden ”uusien historioiden” tapaan psykohistorialla on myös emansipatorinen ulottuvuutensa. Sen päämääränä ei ole vain rikastuttaa menneisyyttä koskevia tulkintojamme, vaan myöskin suhteellistaa, kyseenalaistaa ja purkaa oman aikamme itsestäänselvyyksiä. Samalla kun erilaisia salattuja, alitajuisia tai torjuttuja merkityksiä tehdään tunnetuiksi, mahdollistuu myös uusien merkitysten rakentaminen, niiden jakaminen muiden ihmisten kanssa sekä kysymys siitä, voimmeko konkreettisesti elää elämäämme tässä ja nyt jollakin henkilökohtaisesti tyydyttävämmällä ja eettisesti kestävämällä tavalla.²⁵ Tutkimuksen oikeutus ei kuitenkaan ole pelkästään uuden tiedon ja siihen perustuvien käytännön sovellusten etsimisessä. Tavoitteena voi myös pitää ihmisen – oman itsemme – perustavan ristiriitaisuuden ja sisäisen epäidenttisuuden tunnistamista ja hyväksymistä. Psykoanalyttikko Eero Recharttia mukaillakseni tässä ei ole kyse niinkään tietämisestä kuin tietämättömyyden sietämisestä.²⁶

Psykohistoriallinen tutkimus Suomessa

Palstatilan rajallisuuden vuoksi katsaukseni ei ole kattava bibliografia vaan yleisilmäys. Se ei ole myöskään kriittinen lähiluku, sillä oikeudenmukainen kritiikki edellyttäisi kunkin tutkijan käyttämien teoreettisten mallien ja historiallisen lähdeaineiston tulkinnan yksityiskohtiin menevää tarkastelua. Mitään yhtenäistä metodioppia tai

teoreettista kaanonia psykohistoriassa ei ole, joten jos psykoanalyttisten teorioiden soveltaminen historian tutkimukseen edes jossain muodossa hyväksytään, on tulkintojen uskottavuus ratkaistava tapauskohtaisesti.

Psykohistoria on suomalaisen historian tutkimuksen kentässä henkilöitynyt siinä määrin Helsingin yliopiston Suomen historian professori Juha Siltalaan, että joskus on jopa esitetty, ettei koko maassa muita psykohistorioitsijoita olisikaan.²⁷ Vaikkei Siltala sentään ole aivan näin yksinäinen ratkastaja, on hänellä kiistämättä ollut Suomessa täysin keskeinen rooli sekä psykohistorian teoreettisena innovaattorina että teorioiden käytäntöön soveltajana.²⁸ Siltala etsiytyi psykohistorian pariin väitöskirjansa *Lapuan liike ja kyyditykset 1930* (1985) jälkeen, sillä työ oli kyseenalaistanut perinteisen poliittisen historian kirjoituksen lähtökohtaisen oletuksen rationaalisesti intressejään ajavasta poliittisesta subjektista. Siltalan mukaan lapualaisten toimintaa ei viime kädessä motivoitukaan kommunismin aiheuttama ulkoinen uhka vaan porvarillisen rintaman oma sisäinen hajaannus. Kun monimutkaistuva, luokkiin, kieliryhmiin ja puolueisiin jakautunut moderni maailma tuntui käyvän yhä mahdottomammaksi käsitellä ja hallita, tarjosivat ristiriitojen etäännyttäminen itsestä, ”hyvän” ja ”pahan” jyrkkä lohkominen, poliittisten vastustajien demonisointi ja pyrkimys ”eheyttää” kansa pakkokeinoin yhteisten arvojen sitomaksi kokonaisuudeksi suojan minuutta sietämättömällä tavalla hajottaneita tunteita vastaan. Sinänsä tällainen arvokonsensusa ajanut integraatiopolitiikka ei kuitenkaan ollut Lapuan liikkeen äärioikeistolaisten erityispiirre, vaan Siltala tunnisti saman tendenssin niin snellmanilaisen nationalismiin, marxilaisen työväenliikkeen kuin oman aikamme markkinavetoisen uusliberalisminkin taustalta.²⁹

Jos olisi nimettävä yksi suomalaisen psykohistorian avainteksti, sellainen olisi epäilemättä Siltalan vuonna 1989 julkaisema laaja artikkeli *The Dimension of Change in Psychohistory*.³⁰ Siinä hän ensinnäkin tarkastelee kriittisesti erilaisia psykoanalyttisia suuntauksia Jacques Lacanista ja Klaus The-

weleitista Frankfurtin koulukunnan freudomarxilaisiin ja klassisesta psykoanalyysistä objektiivihundeoriaan rakentaen samalla omaa psykoanalyttis-kulttuuriteoreettista viitekehystä. Lisäksi hän esittää ”suomalaisen ahdistuksen historiasta” hypoteeseja, joiden käsittelyyn hänen myöhempi tuotantonsa on viime vuosiin saakka perustunut.³¹

Karkeasti yleistäen tässä ”ahdistusprojektissa” on ollut kysymys suomalaisen kulttuurin tunteidenkäsittelytavoista, joiden kautta (myöhäis)moderneja yksilösubjektuuksia on rakennettu joitain inhimillisiä piirteitä valitsemalla ja toisia karsimalla. *Suomalaisessa ahdistuksessa* (1992) Siltala tarkastelee 1700–1800-luvun vaihteen vanhaa herännäisyyttä, joka hänen mukaansa on modernin yksilöitymisahdistuksen ensimmäinen murroskohta Suomessa. Kun kuuluminen pyhitettyyn järjestykseen säädyn, suvun ja kirkon välityksellä ei enää riittänyt takamaan yksilön psyykkistä koossapysymistä, kysymys itsesuhteesta ja henkilökohtaisesta pelastuksesta nousi huomion keskipisteeseen. Siltala toteaa, että herännäisyys pohjusti modernin yhteiskunnan eturistiriidat ohittavaa integrointitapaa, sillä se satoi yksilöt sisäiseen tilintekoon ikuisen moraali-järjestyksen kanssa saaden ristiriidat näyttämään yksilön ahneudelta ja himokkuudelta. Vaikka se hetkittäin sallikin sielunhädän symboloinnin ja jakamisen toisten ihmisten kanssa, se samanaikaisesti yhteiskunnallisti ja yksilöi siten, että yksilön vaatimukset yhteiskunnalle kääntyivät yhteiskunnan moraalisiksi vaatimuksiksi yksilölle.³²

Miehen kunniassa (1994) Siltala analysoi mieselämäkertaa-aineiston pohjalta (myöhäis)modernien suomalaisten miesten tyyppillisiä tunteidenkäsittelytapoja. ’Suomalainen mies’ ei tässä ole mikään todellisten miesten 1:1 -kuvaus vaan ideaalityppi, jonka kautta Siltala tuo esiin miesten ainutkertaisista elämäkokemuksista joitain ehdollisia säännönmukaisuuksia ja toistuvuuksia. Siltalan mukaan sekä uskonnollinen että poliittinen viitekehys ovat nyky-yhteiskunnassa menettäneet merkitystään, ja yksilö on yhä enemmän yksin sekä taloudellisenä toimijana että merkitysten luojana. Mie-

hisyydestä onkin tullut normi ”normittomassa” yhteiskunnassa, jossa hylättävän ja hyväksyttävän raja piirtyy jokaisen yksilön omaan mieleen ja ruumiiseen.³³

Massiivisessa *Valkoisen äidin pojissa* (1999) huomion keskipisteessä on autonomian ajan suomalainen sivistyneistö ja sen erilaiset yritykset ratkaista yksilöitymisen ja yhteenkuulumisen välistä ristiriitaa. Lapuan liikkeen ilmentämän tuhoavan nationalismin rinnalle nousee äidilliseksi mielletyn isänmaan ihanne, jonka turvin kansalliset ”herättäjät” ja reformaattorit saattoivat myös mobilisoida myönteisiä tunteitaan, kokea solidaarisuutta muita väestöryhmiä kohtaan ja tuntea oman elämänsä ylikyksilöllisesti merkitykselliseksi tekemällä kokonaisuuden edun nimissä henkilökohtaisia uhrauksia. Siltalan tavoitteena ei silti ole mikään 1800-luvun fennomaanisen sivistysporvariston rehabilitaatio, vaan kriittisen vertailukohdan esittäminen nyky-yhteiskunnalle, jossa ”kollektiivinen pakko tuotetaan yksilöllisen kil-

24. Ala (1999) 14–15; Alford (1989) 11–12, 53–55, 62–64, 93, 191–194; Elliott (1999) 145; Siltala (2001a) 128–131, 148–153, 160, 177–179.

25. Elliott (1999) 73; Hall (1999) 204–211; Siltala (1990) 87–128; Siltala (1996) 137–145; Siltala (2001a) 138, 142–147, 168–169.

26. Alford (1989) 159; Rechartd (1988) 56.

27. Juha Sihvola (1993) ’Psykohistorian herätysliike’, *Historiallinen Aikakauskirja* 1, 28.

28. Siltala itse on tarjonnut suomalaisen psykohistorian pioneeriön kunniaa sosiologi Olavi Moilasen tutkimukselle Kainuun herännäisyyden alkuvaiheista. Tämän katsauksen puitteissa on kuitenkin mahdollista tarkastella vain varsinaisten historiatieteen edustajien tekemää psykohistoriaa; ks. Olavi Moilanen (1987) *Elämän puhuteltavana. Tutkimus ahdistuksen käsittelystä herännäisyyden alkuvaiheissa ja tämän vuosisadan Kainuussa*, Therapie-säätiön julkaisusarja 2., Paltamo: Therapie-säätiö; Juha Siltala (1988) ’Suomalaisen psykohistorian pioneeriö’, *Historiallinen aikakauskirja* 3, 217–223; Siltala (1990) 94–95.

29. Juha Siltala (1985) *Lapuan liike ja kyyditykset 1930*, Keuruu: Otava, erit. 441–passim.; Siltala (1990) 2–6, 100–125; Siltala (1996) 141–150.

30. Juha Siltala (1989) ’The Dimension of Change in Psychohistory’, teoksessa Antero Tammisto, Katariina Mustakallio ja Hannes Saarinen (toim.) *Miscellanea*, Studia Historica 33, Vammala: Suomen Historiallinen Seura. Tässä kirjoituksessa olen käyttänyt lähteenä artikkelin suomenkielisen alkutekstin monistettua, korjattua 3. painosta, ks. Siltala (1990).

31. Siltala (1990).

32. Siltala (1990) 93–100; Siltala (1992).

33. Siltala (1994).

pailun kautta, kustomoidusti”.³⁴ Siltalan uusin tutkimus tarkasteleekin nimenomaisesti työelämän muutoksia ja yksilöllisen liikkumatilan tosiasiallista laajuutta siirtäessä poliittisesti säädellystä kansallisvaltiosta kohti säännöstelystä vapautettua maailmantaloutta.³⁵

Juha Siltalan rinnalle psykohistorian suomalaisiksi uranuurtajaksi voidaan nostaa Lapin yliopiston kulttuurihistorian lehtori Marja Tuominen. Väitöskirjatyössään *”Me kaikki ollaan sotilaitten lapsia”* (1991) Tuominen tutki suuriksi ikäluokiksi kutsuttujen nuorten 1960-luvulla synnyttämiä vastakulttuuriliikkeitä ja niiden yhteentörmäystä suomalaisen valtakulttuurin kanssa. Tuominen tarkasteli sukupolvikonfliktin ja nuoruuden käsitteitä Karl Mannheimin sukupolvianalyysin avulla rikastuttaen teemaa Lloyd de Mausein psykohistorialla ja Soili Hautamäen kollektiivista traumaa ja sen synnyttämää toistamispakkoa koskevilla tutkimuksilla. Keskeisenä tutkimuskysymyksenä oli se, miten ulkoinen todellisuus muutoksineen ja ihmisen sisäinen todellisuuskokemus omine kehitys- tai taantumisympäristöineen kohtasivat tai eivät kohdanneet. Tuomisen mukaan sotasukupolvi tarjosi nuorisolle massiivista lähettilästehtävää omien kollektiivisten traumojensa hoitajana, puolustusmekanismiensa turvaajana ja vanhan todellisuuden jälleenrakentajana. Konflikti syntyi, kun nuoriso, jolla muuttuneessa maailmassa oli oma ”sotansa” käytävänä, kieltäytyi alistumasta kollektiivisen yliminän uhriksi ja kääntämästä historian pyörää taakse päin. 1960-luvun radikalismien ytimessä olikin Tuomisen mukaan erilaisten todellisuuskokemusten ja niihin perustuvien todellisuudentulkintojen välinen ristiriita. Siihen sisältyi paitsi kulttuurin kriisin myös sen muutoksen siemen.³⁶

Tuomisen esseekokoelma *Bysanttilainen triptyyppi* (1997) on suomalaisen psykohistorian pioneeriä sikäli, että siinä sovelletaan psykoanalyttisia teorioita ajallisesti ja paikallisesti omastamme suuresti poikkeavassa kontekstissa. Tuominen etsii kuvallisista ja kirjallisista lähteistä hahmoa niille kulttuurisille tekijöille, jotka vaikuttivat 1000-luvun molemmiin puoliin bysanttilaisen

Maria-kuvan syntyyn. Hän toteaa, että Jumalansynnyttäjän kuva oli bysanttilaisen kosmologian, ihmiskuvan ja etenkin naiskuvan tavoin kaksijakoinen. Yhtäältä Maria oli objektiivisuhdemielikuvien ”hyvä äiti”, jonka hoivan kohteena ihminen sai kokea olevansa ja jonka ideaaliset ominaisuudet hän sai sisäistää myös omiksi ominaisuuksikseen. Toisaalta Maria oli kuitenkin ihmisen omaa kasvua tukahduttava heijastuma kaikesta siitä ylivoimaisesta, jonka kaltaiseksi ihminen itse ei koskaan pystynyt kasvamaan. Tätä puolta ilmensi myös Marian idealisoiminen neitseenä, minkä Tuominen yhdistää pyrkimykseen kontrolloida naisten seksuaalisuutta esimerkiksi hunnuttamisen ja naistenhuoneeseen sulkemisen avulla. Ajallisesta ja sisällöllisestä etäisyydestä huolimatta Tuominen löytää aineistostaan yhtymäkohtia myös omaan aikaamme. Tarkastelun ytimessä on hänen mukaansa sama kysymys, jonka Siltala esittää *Suomalaisessa abdistuksessa*: ”Millainen minä olen ja saanko minä elää sellaisena kuin olen?”³⁷

Suomalaisen psykohistorian ”toista polvea” edustavat ne tutkijat, jotka parhaillaan valmistelevat väitöskirjojaan Juha Siltalan vetämän *Länsimaisen yksilöllisyyden historia* -tutkijaseminaarin puitteissa. Fil. lis. Juha Alan lisensoitustyö *Suomi-neito ja suojelusikä* (1999) tarkastelee Suomen kansallismielisen sivistyneistön tunnereaktioita sortovuosien venäläistämispoliittikkaa kohtaan. Alan mukaan aikakauden valtiollis-poliittiset muutokset nostattivat näiden ihmisten miellissä niin voimakkaita tuntemuksia totutun maailmanjärjestyksen ja tulevaisuudentoiveiden romahtamisesta, että seurauksena oli (tiedostamaton) pelko myös omasta psyykkisestä hajoamisesta sekä tukahdutettujen seksuaalisten ja aggressiivisten yllykkeiden esiin nousemisesta. Psykologisesta näkökulmasta siveellisyysrikoksia koskevan lainsäädäntötyön ja yleensä sukupuolimoraaia koskevan keskustelun vilkastuminen juuri sortovuosien aikana olikin yritystä käsitellä kollektiivisten ryhmäfantasioiden avulla näitä yksilötason psyykkisiä hajoamispelejä.³⁸ Tulevassa väitöskirjatyössään Ala tutkii 1980-luvun jälkipuoliskon taloudellista ylikuumenemista ja ”kasinotalout-

ta” keskittyen erityisesti ilmiön taustalla olleisiin (tiedostamattomiin) psykologisiin tekijöihin ja motiiveihin. Teoreettisella tasolla hän yhdistää psykohistoriaan kaaosteoreettisia näkemyksiä. Alan mukaan kvalitatiiviselle psykohistoriantutkimukselle voidaan epälineaarisiin malleihin perustuvien tietokonesimulaatioiden avulla etsiä kvantitatiivista perustaa.³⁹

Fil. maist. lkka Levä valmistelee väitöskirjaansa poliisikulttuurin psykohistoriasta ns. toisen tasavallan Suomessa (1944–1994). Levä tutkii poliisien aseman ja yhteiskunnallisen roolin muuttumista sekä tuon muutoksen vaikutuksia poliisien ammattidentiteettiin. Poliisia tarkastellaan ryhmäfantasioiden ja ristiriitojen leikkauspisteessä, sillä tekemiensä poliisihaastattelujen ja kirjallisen lähdeaineiston perusteella Levä on todennut, että poliisiin on tutkimusaikana kohdistunut voimakkaita projektiivisia paineita erityisesti 1940-luvun ”vaaran vuosien”, 1970-luvun suomettumisen ja 1990-luvun laman kaltaisina yhteiskunnallisina muutoksina kriisiaikoina.⁴⁰ Levä on myös muun muassa julkaissut tutkimuksen Suomen Kulttuurirahaston 1930-luvun perustamiskeräyksien merkitysyhteyksistä kansalliseen ajatteluun. Levän mukaan rahaston perustajia elähdytti ajatus ”kansallisesta eheytyksestä”, joka olisi saattanut talous- ja kulttuurielämän kansallisten piirien eli ”hengen” hallintaan. Valtapyrkimysten ohella hankkeeseen kuitenkin liittyi myös toisten ihmisten aitoa huomioonottamista, mikä teki siitä suomalaisen hyvinvointivaltioihanteen edelläkävijän jo kauan ennen hyvinvointivaltion toteuttamista.⁴¹

Jukka Relander, MA, tarkastelee työni-
mellä *Toveri, mitä odotat? – Kun vallankumous ei tullutkaan (1968–78)* kulkevassa väitöskirjatyössään 1960-luvulla puhjenneen sukupolvikonfliktin 70-lukulaisia reaktioita, joukkoliikkeitä, kollektiivisia identiteettejä ja kommunismia keskittyen erityisesti taistolaiseen opiskelijaliikkeeseen. Relanderin lähtökohtainen tutkimuskysymys on se, miksi Suomen sulkeutuneeksi, ahdasmieliseksi ja yksitotiseksi kokeneet taistolaisaktivistit valitsivat muutoksetekovälineeseen sulkeutuneen, ahdasmielisen ja yksi-

totisen kommunismin. Relanderin mukaan taistolaistumisesta voidaan puhua totalitaristisena käänteinä, jossa todellisuus määrittyi objektiiviseksi mielletyn ulkoisen kautta ”Toisen” silmin ja intellektualisointi torjui emotionaalisen suojaten yksilöitä sisäisiltä, psyykkisiltä konflikteilta. Relander näkee tässä yhteyden snellmanilaiseen perintöön, jossa vapaus miellettiin vapaaehtoiseksi alistumiseksi ainoaan ”oikeaan” ja ”järkevään” järjestykseen, mutta myös jatkuvuutta oman aikamme markkinakuriin. Relanderin sanoin ”tulosjohtaminen on parasta leninismia, sielun funktionalisoimista palvelemaan yksilön itseymmärryksen ulkopuolisia tavoitteita, asetti ne sitten NKP tai uusinnokas konsulttitoimisto”.⁴²

34. Siltala (1999a); Siltala (2001a) 143–145.

35. Ks. esim. Juha Siltala (2000) 'Kansalaisesta työvoimavaraksi? Palkkatyöntekijän muutos poliittisesti säädellystä kansallisvaltiosta säännöstelystä vapautettuun maailmantalouteen', teoksessa Kimmo Kevätsalo et al. (toim.), *20 muutoksen vuotta metallityöläisen elämässä*, Metallityöväen Liitto ry, 40–81.

36. Marja Tuominen (1991) *Me kaikki ollaan sotilaitten lapsia. Sukupolvibegemontian kriisi 1960-luvun suomalaisessa kulttuurissa*, Helsinki: Otava.

37. Tuominen (1997); vrt. Siltala 1992, 12.

38. Ala (1999), erit. 10–15, 212–217.

39. Juha Ala (2000) 'Historiallisten prosessien dynamiikka ja psykohistoria', *Historiallinen Aikakauskirja* 2, 142–151.

40. Ilkka Levä (2001) 'Metrofantasiat – Teknostruktuurin todellisuutta luova maskuliinisuus kriisissä', julkaisu tieteellinen esitelmä, Historiallisen yhdistyksen 'Maskuliinisuuden historia' -seminaari 21.11.2001 [<http://www.belsinki.fi/hum/histi/yhd/julk/mask01/leva.pdf>]; Ilkka Levä (2002) 'Fantasies of Resurrection of a Collapsed Community or Search of a Sacrificial Victim and Denial: Police Murders in Helsinki 1997', julkaisematon tieteellinen esitelmä, the 6th European-American Congress in Psychohistory, Vichy – Clermont-Ferrand, Ranska, 5.–8.7.2002; 'In the Beginning There Was Identity Crisis' – The History of Finnish Police Culture in the 1940's', julkaisematon tieteellinen esitelmä, The 21st Nordic Sociology Congress – 'Network Society: Opportunity or Oppression?', Reykjavik, Islanti 15.–17.8.2002.

41. Ilkka Levä (2001) *Sivistyneistön ja kansan uusi liitto. Suomen Kulttuurirahaston perustamiskeräykset ja kansallinen ajattelu*, Cultura, Suomen Kulttuurirahaston julkaisuja II, Helsinki: Suomen Kulttuurirahasto.

42. Jukka Relander (1999) 'Taistolaisuuden psykohistoriaa', teoksessa Sari Näre (toim.) *Tunteiden sosiologia. II Historiaa ja sääätelyä*, Tietolipas 157, Hämeenlinna: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 190–226; Jukka Relander (2001a) 'Toveri, mitä odotat? – Kun vallankumous ei tullutkaan 1968-78', julkaisematon posteriteksti, Historiantutkimuksen uusi aalto esittäytyy -teemapäivä, Historian laitos, Helsingin yliopisto 16.5.2001.

Lopuksi mainittakoon myös oma valmistella oleva väitöskirjatyöni filosofi Rolf Lagerborgin (1874–1959) kulttuuriradikalismista ja kristillis-idealismista kansallisuusaatteen yhteentörmäyksestä autonomian ajan Suomessa. Siinä tarkastelen modernin länsimaisen yksilösubjektin ja identiteetin muotoutumista sekä yksilöitymisen ja yhteenkuulumisen välisiä jännitteitä sellaisina kuin ne näiden etupäässä akateemisten miesten teksteissä ja toiminnassa välittyvät. Vaikka lähestymistapani onkin ennen kaikkea aatehistoriallinen⁴³ ja olen ammentanut perusasetelmani filosofi Charles Taylorin tutkimuksista⁴⁴, hyödynnän myös psykohistorian avaamia näkökulmia minuuden rakentumiseen. Ilman tiedostamattoman tason huomioimista on nähdäkseni mahdotonta täysin ymmärtää esimerkiksi sitä, miksi J. V. Snellman niin vimmaisesti takertui yksikielisyden vaatimukseen tai Rolf Lagerborg ääribehavioristiseen ärsyke-reaktiomalliin, jonka hän itsekin implisiittisesti muussa tuotannossaan kumosi. Tutkimukseni teoreettisena taustana on Paul Ricœurin kaltaisten tulkinnan teoriaan perehtyneiden filosofien kehittelemä mannermainen hermeneutiikka. Sen kautta voidaan toivoakseni poistaa monien historioitsijoidenkin jakama ennakkokäsitys siitä, ettei historiallisen lähdeaineiston välityksellä koskaan voitaisi päätellä mitään toisten ihmisten sisäisestä maailmasta.⁴⁵

Psykohistorian tulevaisuus: museo vai akatemia?

”Uusista historioista” kenties vain naishistoria on saanut osakseen yhtä ankaraa arvostelua kuin psykohistoria. Kun maltillinen kritiikki on puuttunut yksittäistapauksissa esiintyviin historiallisen ja teoreettisen kontekstin hämärtyksen kaltaisiin ongelmiin,⁴⁶ on jyrkimmissä puheenvuoroissa vaadittu rahoituksen kieltämistä kaikilta sellaisilta uusilta tutkimuksilta, jotka vähimmässäkään määrin hyödyntävät apunaan psykodynaamisia teorioita.⁴⁷ Jyrkän linjan kritiikille tyyppillistä on ollut se, ettei psykoanalyysin piirissä kehiteltyjä käsityksiä suostuta arvioimaan tasavertaisesti muiden tutkimusten kanssa eikä kilpailevien selitysmallien paremmuutta myöskään osoiteta soveltamal-

la niitä samaan empiiriseen aineistoon.⁴⁸ Sen sijaan psykoanalyysi sen kaikissa eri muodoissa julistetaan yksioikoisesti ”pseudotieteeksi ja uskomusjärjestelmäksi, jonka paikka on museossa eikä akatemiassa”.⁴⁹

Vaikka psykohistoria ei olekaan psykoanalyysia, merkitsee jälkimmäiselle langesseutu kuolemantuomio samalla myös ensiksi mainitun teoreettisten perusteiden kyseenalaistamista. Tässä yhteydessä en valitettavasti voi mennä psykokritiikin yksityiskohtiin,⁵⁰ joten esitän vain sen keskeisimmät argumentit siten kuin ne itse olen ymmärtänyt. Kriitikoiden mukaan psykoanalyttisten teorioiden taustalla on institutionalisoitunut liike, jonka ideologia on palautettavissa Sigmund Freudin väitteisiin ja tutkimusmenetelmiin. Tätä dogmaattista perustaansa psykoanalyysi ei avoimesti uudelleenarvioi, vaan torjuu esimerkiksi kognitiotieteen ja evoluutiopsykologian tieteellisesti kestävämmät tulkintamallit sekä tieteellisyyden perustana olevat vaatimukset empiiristen kokeiden toistettavuudesta ja niiden tulosten ennustettavuudesta. Sen sijaan että lähtisi liikkeelle tutkittavien ihmisten omista käsityksistä koskien heidän motiivejaan ja mielentilojaan, psykoanalyttinen tulkinta on piilevien motiivien paljastamista ja nojaa aina johonkin kovaan kausaaliteoriaan. Sen symbolista tulkintavälineistöä vastaan on vaikeaa tai mahdotonta esittää vastaväitteitä, sillä se oikeuttaa itsensä kyvyllään nähdä muilta salattu tai muiden torjuma ”korkeampi Totuuden sfääri”. Ongelmallista on myös yleistysten tekeminen psykiatristen tapausten pohjalta. Erityisesti nykyisen suomalaisen psykohistorian rasitteena on vielä freudilaisuuden pitäminen paitsi tieteenä myös edistyksenä. Tien päässä hämmöttääkin psykoanalyttisen teorian muuttuminen sen totuusarvosta riippumattomaksi marxilaisuuden kaltaiseksi yhteiskuntauskonnoksi, jonka kannattajat tieteellistävät arveluttavalla tavalla oman arvomaailmansa ja leimaavat sen vastustajat myös oikeudenmukaisen ja tasa-arvoisen yhteiskunnan vihollisiksi.⁵¹

Psykoanalyysia soveltavat tutkijat puolestaan korostavat käyttävänsä sitä ainoastaan valikoivasti ja kriittisesti muihin teorioihin

yhdistellen. He ovat tietoisia psykoanalyysin historiaan liittyvistä dogmaattisista piirteistä, mutta toteavat, ettei ideologisaatio ole psykoanalyysiin sisäänrakennettu ominaisuus, vaan ainoastaan yksi sen mahdollinen käyttötapa. Psykoanalyysia voidaan käyttää myös ihmisten henkisen liikkumavaran laajentamiseen ja sitä kautta oikeudenmukaisemman yhteiskunnan rakentamiseen, vaikkei näiden asioiden välillä mitään kohtalonyhteyttä vallitsekaan. Psykoanalyysin puolustajat eivät myöskään ole tietämättömiä aivotutkimuksen tai käyttäytymistieteiden uusimmista saavutuksista, mutta löytävät niistä vahvistusta esimerkiksi varhaishoivan merkityksen ja tiedostamattoman toistamispakon kaltaisille käsityksille. He kuitenkin toteavat, ettei psykoanalyytistä tietoa voida arvioida samojen tieteellisyiden kriteerien mukaisesti.

Olisi esimerkiksi mahdotonta valita sattunaisotoksella kontrolliryhmä, joka altistettaisiin samoihin olosuhteisiin kuin vaikkapa Juha Siltalan *Miehen kunniassa* esiintyvää elämäkertakilpailun osanottajien joukko. Yhteinen ihmisyytemme mahdollistaa silti näiden miesten kokemusten ehdollisen yleistettävyyden, sillä psykoanalyttisessa teoriassa ”normaalin” ja ”psykiatrisen tapauksen” välillä on vain aste-ero eikä laadullista kuilua. Käytännössä on myös mahdotonta vetää rajaa arveluttavien ”psykopaljastusten” ja sallittujen semioottisten, fenomenologisten tai itseintressiin palautuvien tulkintojen välille, sillä mikään niistä ei tosiasiaansa pysyttele pelkästään toimijoiden itsensä ilmaisemien motiivien ja käsitysten tasolla. Psykoanalyttinen ajattelu ylipääntään on luonteeltaan metaforista, joten esimerkiksi käsitteet ”se”, ”minä” ja ”yliminä” on ymmärrettävä kokemusta jäsentäviksi vertauskuvallisiksi ilmauksiksi eikä kirjaimellisiksi väitteiksi vastaavien kiinteiden entiteettien olemassaolosta.⁵²

Keskustelua yli kymmenen vuotta seuranneena ja siihen itsekin sivuroolissa osallistuneena⁵³ en ole voinut välttää käsitystä, että kyse on pohjimmiltaan kahdesta erilaisesta ihmis- ja tiedekäsityksestä, joiden ero johtuu angloamerikkalaisen ja mannereurooppalaisen tutkimustradition erilaisuudes-

ta. Psykokritiikki perustuu pitkälti yhdysvaltalaiseen positivistis-pragmaattiseen ajatteluun, joka korostaa tutkijan ja tutkimuskohteen erillisyyttä sekä kokeiden toistettavuutta ja tulosten todentamista tilastollisin tai laskennallisin menetelmin. Ihmiskäsityksessään se painottaa autonomisen ja rationaalisesti omaa etuaan ajavan toimijan perspektiiviä. Psykoanalyttinen tieto puolestaan palautuu hermeneuttiseen traditioon, joka erottaa luonnontieteestä (*Naturwissenschaft*) ns. ”hengentieteet” (*Geisteswissenschaften*), joissa tiede on tekemisissä itsemme kaltaisten toisten ihmisten kokemusten kanssa eikä tutkijaa siten voida eristää tutkimuskohteestaan. Siinä ei kielletä tiettyjen evoluution myötä kehittyneiden toimintavalmiuksien tai geneettisten ominaisuuksien olemassaoloa, mutta kiin-

43. Aatehistoriallisella lähestymistavalla ymmärrän historioitsija Markku Hyrkkäsen tavoin asioiden käsittämisen tutkimista eli pyrkimystä ymmärtää asioille ja ilmiöille annettuja historiallisia merkityksiä; ks. Markku Hyrkkänen (1989) 'Aatehistorian mieli', *Historiallinen Aikakauskirja* 4, 325–326, 328–329.

44. Ks. esim. Charles Taylor (1989) *Sources of the Self. The Making of the Modern Identity*, Cambridge: Harvard University Press.

45. Jalava (2000) 334–340; Marja Jalava (2001) 'Jumalan kuolema? – nietscheläiset ja kollektivistinen kansallsidealismi autonomian ajan Suomessa', *Historiallinen Aikakauskirja* 4, 390–402.

46. Esim. Sihvola (1993).

47. Janne Kivivuori (2001a) 'Kysymys psykoanalyysin asemasta tieteessä', *Tieteessä tapabuu* 2, 57–58.

48. Jukka Relander (2001b) 'Vainaja voi hyvin', *Tieteessä tapabuu* 3, 66–67; Siltala (2001a) 125–126.

49. Petteri Pietikäinen (2000) 'Psykokulttuurin kritiikki', *Tieteessä tapabuu* 8, 11.

50. Psykoanalyysin ja psykohistorian ympärillä Suomessa käydystä viimeaikaisesta keskustelusta ks. Janne Kivivuoren, Petteri Pietikäisen ja J.-P. Roosin kirjoitukset julkaisuissa *Tieteessä tapabuu* 8/2000, 2/2001, *Yhteiskuntapolitiikka* 3, 5–6/1999, 1, 5/2000, 3/2001 sekä Marja Jalavan, Matti Kortteisen, Tuomas Nevanlinnan, Jukka Relanderin ja Juha Siltalan vastaukset *Tieteessä tapabuu* 1, 3/2001 ja *Yhteiskuntapolitiikka* 4/1999, 3/2000, 2–3/2001.

51. Ks. erit. Janne Kivivuori (2001b) 'Freudilaisuus – älymystön liike ja ongelmallinen teoria', *Yhteiskuntapolitiikka* 3, 287–292; Petteri Pietikäinen (2001) 'Psykokulttuurista', *Tieteessä tapabuu* 2, 52–57.

52. Relander (2001b); Siltala (2001a); Siltala (2001b); yleisellä tasolla Bettelheim (1982) 39–44, 53–63; Ikonen ja Rechartd (1994) 11–19; Rechartd (1988b) 147–149.

53. Marja Jalava ja Jukka Relander (2001) 'Huomioita Petteri Pietikäisen artikkelista "Psykokulttuurin kritiikki"', *Tieteessä tapabuu* 1, 66–71.

nostuneita ollaan ennen kaikkea siitä kulttuurisesta muunteluvapaudesta, jonka ihmisen lajityypilliset piirteet sallivat. Vastaavasti ”hengentieteiden” ihmiskäsityksessä painottuvat toimintamotiivit, jotka ylittävät itsesäilytyksen välttämättömyyden. Jyrkän linjan psykokritiikissä nämä erilaiset teoreettiset näkökulmat on asetettu kilpaileviksi todellisuusselityksiksi, mutta yhtä hyvin niiden voi nähdä myös kuvaavan eri puolia inhimillisestä todellisuudesta, josta mikään teoreettinen näkökulma ei yksinään voi tarjota yhtenäistä ja kattavaa mallia.⁵⁴

Olisinkin taipuvainen väittämään, että psykohistorian suurin tulevaisuuden haaste Suomessa ei ole edellä esittelemäni psykokritiikin kumoaminen vaan murtautuminen ulos historian tutkimuksen marginaalista, jonne se on monien muiden ”uusien historioiden” tavoin vaarassa jäädä. Syytä tähän voidaan osittain etsiä psykohistorioitsijoista itsestään, sillä he eivät aina ole onnistuneet esittämään teoreettisia näkemyksiään yleisesti ymmärrettävässä muodossa, jossa ne olisivat voineet avautua myös psykoanalyysiin perehtymättömälle lukijakunnalle. Mutta

oma osuutensa on myös suomalaiselle historian tutkimukselle ominaisessa lähdefetismissä, joka korostaa tutkijan arkistoista koostuvan aineiston laajuutta eikä niinkään kykyä sen käsitteelliseen ja teoreettiseen analysointiin.⁵⁵ En tarkoita, että kaikkien historioitsijoiden tulisi ryhtyä käyttämään esimerkiksi psykoanalyysin tarjoamia teoreettisia työkaluja, mutta nähdäkseni selvää on myös se, ettei teoreettinen sivistymättömyys yleisesti ottaen tuota pätevämpiä tulintoja menneisyydestä, vaan lähinnä uusintaa oman aikamme ääneenlausumattomia itsestäänselvyksiä. Raamatun kertomus syntiinlankeemuksesta puhuu myytin muodossa tuskasta, jonka tietäminen tuo mukanaan. Sikäli kuin meillä ei kuitenkaan ole paluuta ajatuksettomuuden paratiisiin, on meidät tuomittu kantamaan tätä taakkaa, jota myös ihmisen osaksi kutsutaan. ■

54. Yleisellä tasolla Bettelheim (1982) 18–20, 41–44; Fornäs (1998) 18–20; Ricœur (2000) 116–125; psykohistoriaan liittyen Relander (2001b); Siltala (2001a) 117, 126–130.

55. Haapala (1990) 74–77; Siltala (2001a) 137–140.